

JUSTYNA PRUSINOWSKA

Latviškasis sapnas kaip susitikimų su *Kitu* erdvė

Anotacija: Straipsnyje aptariamas vienas svarbiausių latvių literatūros motyvų – sapnas, žvalgoma niekuo neapribota jo erdvė, tarnaujanti susitikimams su *Kitu*. Sapno erdvė latvių literatūroje yra daugiasluoksnė, jos labirintuose persikloja įvairūs atminties fragmentai, susidėstantys į sudėtingą latvių tapatybę. Straipsnyje sapnas interpretuojamas kaip raktas į latvių kultūrą, iššifruotas jis dažnai tampa parankus apibūdinti tautos mentaliteto bruožus ir analizuoti jos kolonijinę priklausomybę. Sapnas (taip pat vizija, snaudimas, pasaka) suvokiamas kaip raktažodis, leidžiantis atpažinti latvius tarp savųjų ir kitų. Sapnas išskyla jau Baltijos vokiečių kūriniuose (pvz., Garlybo Helvigo Merkelio *Wannem Ymanta*, 1802), vėliau puoselėtas romantizmo autorių, o tarpukariu tvirtai įsišaknijo latvių kultūroje. Šiuolaikiniuose latvių romane (Dzintaro Sodumo *Lačplēsis tremtyje (Lačplēsis trimdā)*, 1960–1990), Agnesės Bulės *Latvių sapnas (Latviešu sapnis)*, 2002), Vilio Lacyčio *Pabudinti Lačplēšj (Pamodināt Lačplēsi)*, 2011) įvairiai suprantamas sapnas atspindi latvių sąmonės ir mąstymo būsenas. Svarbus šių procesų momentas yra susitikimas su *Kitu*, kuriam gali atstovauti Tamsusis (Juodasis) Riteris arba patys kaukes dėvintys latviai. Susitikimo ir susitinkančiųjų interpretacija dažnai priklauso nuo žiūros taško, reikalauja gerai orientuotis latvių mikropasulyje bei gebėti demaskuoti netikrus savuosius ir kitus.

Raktažodžiai: latviai, latvių literatūra, sapnas, nacionalinis identitetas, postkolonializmas.

Latvių literatūroje itin dažnas sapno motyvas, kuris pasitelkiamas apibūdinant ypatingą visos tautos savimone, tapatybę, giliai paslėptą istorinę atmintį. Per pastaruosius dešimtmečius latvių literatūroje, kultūroje ir viešajame diskurse yra nusistovėjęs požiūris, kad latviai snaudžia ir tik retkarčiais prabunda. Latvių tauta ilgus šimtmečius buvo – o gal ir dabar tebėra – užmigdyta, o *užmigdytas* šiuo atveju turi gilesnę prasmę nei įprastai suvokiama. Šis žodis vartojamas ne tik budrumo, letargo miego būsenoms apibūdinti, bet ir nusakyti užsida-rymui ypatinguose šarvuose, filtrui, kurio paskirtis – sulaukyti į latvių protus

prasiskverbiančius pranešimus, galinčius sugriauti jų *latviškumq*. Šia prasme tai iš esmės latvių tautos definicija, kurioje slypi keletas šimtmečių, kai latviai užsislaptinę egzistavo civilizacijos pakraštyje ir laukė tariamai vykstančios kovos pabaigos. Sapnas suvokiamas kaip latvių mentaliteto ir kultūros raktažodis ir gali būti naudojamas kaip įrankis dešifruoti latviškąją erdvę bei padėti suprasti tos daugiasluoksnės erdvės principus, o kartu ir sudėtingą latviškąjį tapatumą. Dėl šių savybių sapno diskursas tampa svarbiu postkolonijinio diskurso aspektu.

Atsižvelgiant į neįprastą sapnų reikšmę latvių kultūroje, ypač literatūroje, gerokai stebina, kad nuoseklių šios temos tyrimų beveik nėra. Latvijoje išleistas ne vienas sapnininkas, skirtas „paprastiems sapnuotojams, kurie sapnuoja be išankstinio pasiruošimo“¹, tačiau nėra mokslinių studijų, skirtų sapno reiškimo tyrimui tautos gyvenime. Svarbi išimtis – Arvydo Aizsilo (Arvids Aizsils, 1904–1940) didelės apimties knyga, dvylikos metų darbas, *Latvių tautos sapnų aiškinimas (Latviešu tautas sapņu iztulkošana, 1939)*, kurioje po mokslinio įvado pateikti šimtai kruopščiai parinktų sapnų ir jų aiškinimų pavyzdžių. Tai vienintelė Latvijoje išleista tokio tipo monografija, skirta tautos „sapnuotiems“ sapnams ir jų analizei², tačiau, savaime suprantama, joje, kaip ir sapnininkuose, nerasime kitaip suvokiamo sapno aiškinimo, kuris konkrečiau formuotis ima iš romantizmo miglos ir „latviškuoju“ pavadinamas tik nepriklausomoje Latvijoje. Tarpukariu sapno motyvu dažnai naudojosi žurnalistai, politikai, nepriklausomos Latvijos idėjos populiarintojai, kultūros veikėjai, tarp jų ir Jānis Lapiņš (Jānis Lapiņš, 1885–1941), Latvijos nacionalinės vėliavos sukūrimo iniciatorius. 1938 m. jis išleido knygą *Sapnai ir tikrovė. Kelyje į Latvijas valstybę (Sapņi un īstenība. Ceļā uz Latvijas valsti)*, kurią pradėjo žodžiais: „Ant mėlynųjų mūsų tėvynės kalnų savo lizdus suka paukščiai iš sapnų.“³ Lapiņš buvo vienas tų autorių, kurie nacionalinės savimonės raidos procesą, valstybės kūrimąsi lygino kaip

1 Marius Fio, *Mūsdienu sapņu un likteņu grāmata*, Rīga: Gaismā, 1930, p. 2. Mariaus Fio (tikrasis vardas Voldemārs Laursons) ir kitų autorių sapnininkuose (pvz., *Pilnīgā vecēģiptiešu sapņu grāmata sastādīta no vairāk kā 200 gadus veciem atrastiem rakstiem. Pielikumā: Pareģošana un citi jau tri laika kavēģļi*, Rīga: Uguns, 1929; *Vispilnīgākā un vislielākā Baltijas sapņu grāmata no Jāzepa laikiem Eģiptē iesākot līdz mūsu dienām*, Rīga: Wenera, 1924) dēmesingai gvildenamos tikėjimo prietarais, būrimo, spiritizmo ir okultizmo sąvokos. Šie leidiniai prieškarui pateko į jaunimui kenkiančių knygų sąrašą (žr. *Jaunatnei kaitīgas (sēnalu un neģitribu) literatūras apvienotais saraksts*, Rīga: Latviešu Zemnieku Savienība, 1932, p. 12.).

2 Pakartoti leidimai: 1992 (Rīga: Jumava), 1996 (Rīga: Konvents).

3 Jānis Lapiņš, *Sapņi un īstenība. Ceļā uz Latvijas valsti*, Rīga: Valters un Rapa, 1938, p. 3.

tik su sapnu, nakties sapnavimu, išnyrančiu iš tautinio folkloro, mitologijos ir simbolių išaustos miglos. Jo minėtas „mėlynasis kalnas“ – vienas motyvų, dažnai pasitaikančių romantizmo literatūros kūriniuose ir simbolizuojančių tvirtus, giliai liaudies dainoje įsišaknijusius pamatus – liaudies kūrybą, dainą. Šis lobynas, suprantamas kaip tautos dvasios užuomazga, sunkmečiais tūno paslėptas ežero dugne arba po žeme, o pasibaigus krizei išskyla į paviršių. Būtent apie tokį kalną, išdidžiai ir drąsiai viršūne remiantį dangų, rašė Lapinis. Ant kalno susukti saugūs paukščių lizdai simbolizuoja ilgus šimtmečius sapnuotus ir galiausiai išsipildžiusius sapnus apie laisvus ir nuo nieko nepriklausančius namus. Latvių tauta, jos istorija, praeitis, dabartis ir ateitis yra sapno sukurta vizualizacija.

Antrojo pasaulinio karo pasekmės, nacistų ir sovietų okupacijos lėmė, kad sapnas ir sapnavimas kartu su laisvės simbolika iš viešojo diskurso pasitraukė, bet nenustojo gyvuoti tautos sąmonėje, jos kolektyvinėje atmintyje. Sapno motyvas nedingo ir iš knygų puslapių, bet iki šiol literatūrologai nebuvo skyrę šiam klausimui deramo dėmesio. 1998 m. pasirodė 15-asis žurnalo *Kentaurs XXI* numeris, kurio ašis – įvairūs sapno aspektai, tačiau latvių kultūrai jame skirti tik du tekstai: Janinos Kursytės (Janīna Kursīte, gim. 1952) straipsnis patraukliu pavadinimu „Sapnas latvių literatūroje“ („Sapnis latviešu literatūrā“) ir Dainos Teters (Daina Teters, gim. 1963) „Vienatvės iliuzija. Sapnai“ („Vientulības ilūzija. Sapņi“) – sapnų esmę interpretuojanti filosofinė esė, paremta Biblijos, Senovės Graikijos ir šiuolaikinių mąstytojų darbais, į kurių įpintos latvių ir užsienio autorių mintys bei fragmentai, aiškinantys sapno ir sapnavimo labirintus⁴. Kursytės straipsnis, kurio pakeistas ir papildytas variantas po metų įtrauktas į autorės rinkinį *Mitiškumas folklore, literatūroje, mene (Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā, 1999)*, skyla į dvi dalis. Pirmoje dalyje pateikta rašytojų (arba jų giminaičių) apklausos apie sapnų vietą jų gyvenime apžvalga, o antroje – trumpas grožinės literatūros kūrinių, kuriuose sapnai arba vizijos užėmė svarbią vietą, aptarimas. Autorė rašo, kad „beveik kiekvieno rašytojo darbuose sapnui vienaip ar kitaip skirta reikšminga vieta“⁵ ir mini tris sapno (sapnavimo) motyvų panaudojimo galimybes: kaip žodžiais nenusakomą reiškinių, saugią, gražią vietą; kaip slogutį / košmarą, ateities vaizdų regėjimą; kaip nerealių prieglobstį nuo realybės⁶. Deja, kiekviena iš šių kategorijų iliustruojama

4 Daina Teters, „Vientulības ilūzija. Sapņi“, *Kentaurs XXI*, Nr. 15, 1998, p. 111–124.

5 Janīna Kursīte, „Sapnis latviešu literatūrā“, in: *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*, Rīga: Zinātne, 1999, p. 299.

6 *Ibid.*, p. 299–306.

tiktai vienu arba dviem konkrečiais pavyzdžiais bei atitinkamomis ištraukomis iš latvių liaudies kūrybos ir anksčiau minėtos Aizsilo knygos. Dėl to tyrėja ir negalėjo pagrįsti (juk ir ne toks buvo jos tikslas), kad sapnas – vienas svarbiausių latvių literatūros komponentų. Kursytės minėti trys galimi sapno motyvo variantai dažnai grožinėje literatūroje susipina ir funkcionuoja kaip veiksmingas aktualių tautos emocijų, jausmų bei būklės rodiklis ir veidrodis. Analizė, paremta apibendrinimu, kad beveik kiekvienas latvių rašytojas savo kūryboje naudojosi miego ar sapno motyvu, nesudarė prielaidų konstatuoti, kad sapnas dėl jam būdingo talpumo ir daugiareikšmiškumo gali pasitarnauti ne tik kaip saugus prieglobstis nuo išorinio pasaulio, bet ir kaip neįprastų susitikimų erdvė, kurioje galimi keisčiausi scenarijai. Galima spėti, kad išsklaidyti nesuskaičiuojamoje daugybėje straipsnių, monografijų, kituose dokumentuose ir, visų pirma, grožinėje kūryboje – poezijoje, prozoje ir dramoje, rašytojų literatūriniai sapnai bei vizijos taip ir nesulauks jų visumą aprėpiančio komentaro, tačiau neabejotinai sapno ir sapnavimo latvių kultūroje reikšmės klausimas nusipelno sistemingo žvilgsnio ir gilesnės analizės.

Kultūrinėje terpėje klausimas apie letargo miegą ir latvių prabudimą diskutuotas jau XVIII ir XIX a. sandūroje, tačiau įdomi vieša diskusija prasidėjo tik XIX a. viduryje, pirmojo tautinio atgimimo metu, o suklestėjo XX a. tarpukariu. Sapno archetipas kaip tautos dvasios atspindys periodiškai atgyja per didžiąsias visuomenines, politines ir ekonomines krizes. Literatūroje vaizduojami lūžio momentai neretai tampa vienintele galimybe stoti į akistatą su *kitu* įsivaizduojamoje erdvėje, dažniausiai įvairiausiose sapno modifikacijose, pvz., pasakose, vizijose arba kitur užfiksuotuose pasąmonės pavidaluose. *Kitas* latvių literatūroje suprantamas labai įvairiai – tai ne tik šimtmečiais latvių žemę kolonizavę svetimtaučiai, bet ir patys latviai, kurie, priklausomai nuo tuo metu vyravusios konjunktūros, dėvėdavo skirtingas kaukes. Literatūroje šis reiškinys aptinkamas tikrai dažnai.

Iki šiol populiariausią latvių, tačiau dar ne latvių tautos, apibūdinimą krizės metu pasiūlė Garlybas Merkelis (Garlieb Helwig Merkel, 1769–1850). Jis rašė apie latvių tingumą, girtavimą, nusikalstamumą (tie stereotipai arba kaukė prilipto jiems ilgam laikui), tačiau įdomiausias yra kitas jo knygos *Latviai* (*Die Letten*, 1797; 2 leidimas 1800) fragmentas, kuriame latviai apibūdinti kaip sėlinantis tigras, kuris ramiai laukia, kada galės užpulti⁷. Šis fragmentas labai svarbus dėl

7 Garlieb Merkel, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde. Zweite verbesserte Auflage, Leipzig: Heinrich Gräff, 1800, p. 246.

dviejų priešasčių: pirmiausia, laukiantis latvis yra ramus, nejudantis, sustingęs, atrodo tarsi skendėtų sapne ar net būtų miręs. Kitas dalykas – latvis sugeba sąmoningai keisti savo netikro miego pozą. Merkelis pirmasis pastebėjo ir aprašė šį ypatingą latvių gebėjimą, taigi buvo vienas pirmųjų, pabrėžusių latvių „kitoniškumą“. Tapatumo klausimu Dainius Vaitiekūnas rašė, jog šis „išryškėja kaip skirtumų efektas, taigi bet kokio reikšmės elemento identifikavimas yra neatsiejamas nuo skirtumų ieškojimo, nuo santykių tinklo diskurse nustatymo. Tapatumo atpažinimo prielaida yra kitoniškumas“⁸. Merkelio pastebėjimas itin taiklus – jis išvelgė būsimąją tautą ieškodamas išskirtinių ne-vokiečių bruožų ir drauge atkreipė dėmesį į latvių tapatumą. Jis parodė pasauliui iliuziškai miegančius, o iš tikrųjų sėlinančius latvius ir pradėjo už juos „sapnuoti“ jų pačių dar nesuformuluotą ar net neįsąmonintą laisvės sapną. Nors Merkelis buvo tik sapnuotojas, svajotojas, drąsių projektų kūrėjas, o ne aktyvus kovotojas, laikui bėgant jo sapną perėmė ir juo kvėpuoti pradėjo ir kiti, o šis kvėpavimas persikūnijo į pirmąją tautos pabudimą. Latvių pabudimas išsikristalizavo iš *Kito* sapno.

Su Merkelio pavarde susijęs vienas labai svarbus pranašiškas sapnas, žymiai prisidėjęs prie latvių tautinio, socialinio ir kultūrinio tapatumo pagrindo sukūrimo ir stiprinimo⁹. Tai latvių vado Ymantos, pagrindinio Garlybo Merkelio kūrinio *Wannem Ymanta* (1802) herojaus vizija, kurioje kaip veidrodyje atsispindi visa jo tautos praeitis ir ateitis. Siaubingame istorijos sukūryje matyti buvusių latvių žemių valdovai: Steponas Batoras, Gustavas II Adolfas, Jekaterina Didžioji ir Aleksandras I Romanovas. Kiekvienas iš jų galėjo, tačiau nespėjo, neišgirdo latvių, prašančių išgelbėjimo, pasigailėjimo, karšto jų noro tapti žmonėmis. Merkelis tikėjo, kad Aleksandras galiausiai suteiks latviams laisvę ir sustabdys jų naikinimą bei pažeminimą. Šiuo atveju sapno struktūra yra triguba. Pirma, tai autoriaus sapnas, pranašingai pasireiškiantis antrame, Ymantos sapne – vizijoje, kurioje apibendrintas trečiasis nieko nežinančių latvių sapnas. Įdomu, kad nė vienas jų neišsipildė: kūrinio herojus nespėjo nei latvių, nei lyvių išlaisvinti, nes žuvo apnuodytas kovoje su savo broliu išdaviku, o viltis, susijusi su Aleksandru, realybėje žlugo jau po poros metų išleidus kūrinį. Taigi

8 Dainius Vaitiekūnas, „Tapatumo aspektai A. J. Greimo reikšmės teorijoje“, in: *Tapatybės problema XX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2008, p. 193.

9 Daugiau apie tai žr.: Justyna Prusinowska, „Pierwsza łotewska noc romantyczna“, *Prace Bałtystyczne*, t. 6, 2016, p. 217–231.

nebegalėjo išsipildyti ir latvių sapnas. Tačiau labai svarbu kas kita – palyginus su Merkelio nubrėžta schema, iki XIX a. pirmos pusės liko nepakitę neišsipildžiusio sapno struktūra ir jo pagrindinis turinys, pasikeitė tik sapno konstruotojai ir patys sapnuotojai.

XIX a. vidurio pirmąjį tautinį pabudimą galima suprasti dvejopai: kaip latvių brandą atgimimui ir atsakomybei už savo likimą arba tiesiog kaip prabudimą. Latvių literatūroje šių dviejų sąvokų atskyrimas labai aiškus. Ypač XIX a. antrosios pusės literatūroje pabrėžiamas dar Merkelio pastebėtas latvių nepasiruošimas savarankiškam gyvenimui, jų silpnumas ir nuolaidumas¹⁰. Dėl tokių esminių trūkumų svarbu buvo rasti kokį nors vadovą, lyderį, kuris įkūnytų dvasines latvių vertybes bei išmintį ir padėtų sukurti tvirtą tautinės savimonės ir nacionalinės kultūros pamatą. Stebint latvių bendruomenės gyvenimą per literatūrą galima konstatuoti, kad joje visada laukiama kokio nors pagalbininko, kuris suteiktų saugumo jausmą ir leistų atsitraukti, pagilinti introspekciją. Latvių istorijoje bei kultūriniame ir politiniame gyvenime tokios asmenybės ieškoti būtų veltui, todėl teko ją sukurti, nors iš pradžių sėkmingai buvo naudojamas Merkelio pasiūlytas sapnuojančio Ymantos – vieno iš nedaugelio viduramžių kronikose paminėtų latvių – kario įvaizdis¹¹. Vienas populiariausių, nors ne vienintelis kūrinys, kurio veikėjas yra šis latvių ir lyvių vadas¹², – 1874 m. parašytas Andrejaus Pumpuro (Andrejs Pumpurs, 1841–1902) eilėraštis „Imanta“. Pirminis teksto šaltinis buvo Frydricho Riukerto (Friedrich Rückert, 1788–1866) poema *Barbarosas*, skirta vokiečių vadui, kuris nemirė, bet kartu su kitais riteriais laukė progos atnešti vokiečiams pergalę ir padėti jiems tapti didžiausia tauta pasaulyje¹³.

Riukertas eilėraštyje pasinaudojo ne tik Europoje plačiai žinomomis miegančių riterių motyvu, kuris, kaip rašė Pranciškus Ziejka, „gimė nelaisvėje ir kartu su

10 Garlieb Merkel, „Kann die Aufhebung der Leibeigenheit in irgend einer Ruechsicht nachtheilig seyn?“, in: *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, p. 266–327.

11 Istoriniuose šaltiniuose Ymanta (kaip Imauts) pirmą kartą paminėtas XIII a. sukurtoje *Livonijos kronikoje* (*Heinrici Cronicon Lyvoniae*). Žinoma, kad 1198 m. jis mirtinai sužeidė Livonijos vyskupą Bertoldą. Deja, daugiau informacijos apie Imantą neturime.

12 Eilėraštį apie vadą Imantą buvo parašęs Jānis Ruģenis (Jānis Ruģens, 1817–1876), tačiau jis publikuotas jau po autoriaus mirties 1930 m. laikraštyje *Valmieretis*, Nr. 46, 1930.

13 Friedrich Rückert, „Barbarossa“, in: *Friedrich Rückert's gesammelte Poetische Werke*, t. 1, Frankfurt a. M.: J.D. Sauerländer, 1868, p. 108–109.

nelaisve neva mirē“¹⁴. Latvišķuoju atveju pasakojimas apie miegančius riterius ne tik atsirado nelaisvės metais – jis buvo sukurtas kolonizatorias, o latvių tik perimtas. Latvių istorijos apie kažkur pasislēpusius ir savo laiko laukiančius didvyrius neišsisēmē iki šiol. Priešingai, ši iš vokiečių preromantizmo atstovo pasiskolinta miegančio vado svajonē tapo svarbiausiu latvių sapnu, kuris nuo to laiko buvo periodiškai kartojamas¹⁵. Kalbant apie latviškājį sapnā aiškēja, kad daugybē metų latviai skolindavosi savo herojus, sapnus ir sapnuotojus iš kitų šaltinių, taigi herojai ir siužetai buvo pasisavinti iš *kitų*.

Sapnas pradējo keistis ir brēsti kartu su augančia latviškumo savimone. 1888 m. išleistas Andrejaus Pumpuro epas *Lačplēsis (Lāčplēsis)* davē latviams visiškai naujā, folklore išisaknijusj ir dēl to artimā latviams herojū – antraštēje įvardytā meškos ir žmogaus sūnū Lačplēsī. Tai pirmasis latvių tautos didvyris, kuris jau nėra *kitas*. Nors tai pasakų personažas, latvių sąmonėje kito tokio tikroviško *kito* nėra. Lačplēsis, panašiai kaip ir Imanta, buvo išrinktas latvių gelbėtojų vadu, riteriu, nors jo šarvai buvo ne blizgantis plienas, o meškos ausys. Jo laukē dvikova su stipriausiu priešininku Juoduoju Riteriu. Lygi kova vyko ant Dauguvos kranto ir baigēsi tuo, kad abu puolē į upę, tačiau nenuskendo, o, taip pat kaip Barbarosa ir Imanta, laikinai užmigo. Nuo to laiko Lačplēsis jau visada kovojo su priešais už tėvynę, už latvius, jų laisvę ir laimę, o pertraukose tarp kovų miegojo. Mara Zalytē (Māra Zālīte, gim. 1952), vieno iš gausių literatūrinių pasakojimo apie Lačplēsī variantų (roko operos „Lačplēsis“ libreto 1986/1987 m.) autorē, rašē, kad vienas jų, Tamsusis Riteris, galējo kadaise būti kitos tautos Lačplēsīu, tačiau istorija lēmē jam tapti *Kitu*¹⁶. „[...] nugalētojas ir pavaldus [...], be gimtinės, be priklausomybės, be bendražmogiškos etikos“; jis tapo „manipuliuojama dehumanizuota, denacionalizuota mase, kuri siūsta padaryti mus [latvius – J.P.] ,panašiais į save – be akių, be ausų, be kalbos‘. Tamsusis Riteris neturi veido, užtat turi daug kaukių [...]“¹⁷. Šis bruožas – veido trūkumas ir kaukių nešiojimas – labai būdingas *kito* įvaizdžiui latvių literatūroje. Beveidis

14 Franciszek Ziejka, *Złota legenda chłopów polskich*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984, p. 75.

15 Daugiau apie miegančiųjų riterių motyvą latvių literatūroje žr.: Justyna Prusinowska, „Śpiący rycerze w literaturze łotewskiej / Dusošie bruņinieki latviešu literatūrā“, *Baltica-Silesia: Polska i Lotwa – bliscy nieznanomi / Polija un Latvija – tuvie svešinieki*, t. 1, Nr. 1, 2013, p. 91–125.

16 Māra Zālīte, „Taka Mūžamežā“, in: *Dzeja. „Lāčplēsis“*, Rīga: Zvaigzne ABC [2003], p. 149.

17 *Ibid.*, p. 149.

kitas sugeba užsidėti bet kokį veidą – kaukę, o, be to, į *kitą* gali priverstinai transformuotis ir *savas*. *Kitas* yra lankstus, turi daugiau nei vieną veidą ar kaukę, todėl ir daugiau nei vieną tapatybę.

Tapatumo ieškojimas reikalauja išsivaduoti nuo kaukių ir pažvelgti į save ir savo tautą iš šalies. Nedaug yra rašytojų, kuriems pavyko ši procesą sėkmingai užfiksuoti literatūros naratyvuose. Tarp jų pirmiausia yra tie, kurie sugebėjo patys pažvelgti į Latviją iš distancijos, visų pirma tai egzodo ir šiuolaikinės emigracijos autoriai, pvz., Dzintaras Sodumas (Dzintars Sodums, 1922–2008) ir Vilis Lacytis (Vilis Lācītis, tikroji pavardė Aleksandrs Ruģēns, g. 1975).

Sodumas kūrinyje *Lačplēsis tremtyje* (*Lačplēsis trimdā*, 1960–1990) pateikė vieną įdomiausių *Kito* ir *Savo* susitikimo variantų. Autoriaus požiūris į latviškumą bei nacionalines vertybes akivaizdžiai kitoks negu gyvenančių sovietinėje Latvijoje latvių. Ir Sodumas, ir jo romano veikėjas yra budrūs stebėtojai, latvių pasaulio kritikai, jiems paprastai labai liūdna, kad jų tautos vizija gerokai neatitinka realybės. Ilgus šimtmečius sapnuota laisvų žmonių bendruomenė yra padalyta, joje trūksta karingų, drąsių žmonių, kurie smalsiai ir su viltimi žiūrėtų į ateitį. Didvyris išlenda iš požemio pačiame Stokholmo centre ir klaidžiodamas po miestą sutinka dvi skirtingas latvių grupes. Itin didelė yra pasyvių latvių grupė, laukiančių Lačplėsio atjokiant ant balto žirgo – tai konservatyvi, sustabarėjusi, meile tradicijoms apipinta sudėtinga struktūra, kurios nariai kaip muziejininkai stebi, kad niekas neperžengtų reglamente nustatytos tvarkos. Kitoje grupėje yra žmonių, kurie galvoja apie savo būsimą gyvenimą svetimoje šalyje ir dėl to be paliovos mokosi ir dirba, skuba, nors stengiasi nepamiršti, iš kur yra atėję. Lačplēsis susiduria su abiejų grupių atstovais, ir netikėtai tie, kurie jo taip laukė, jo neatpažįsta ir nepriima, juk negali būti *savas* toks didvyris, kuriam labiau patinka važiuoti dviračiu nei būti muziejaus eksponatu. Pasikeitus laikams pasikeitė ir Lačplėsio literatūrinės interpretacijos. Sodumo romano herojus, susidūręs su nauju latvių pasauliu, yra bejėgis, nors daug gudresnis nei, pvz., Pumpuro arba Rainio Lačplēsis. Jis kartu yra *savas* ir *kitas*, jame kaip veidrodyje galime stebėti *savyjū* ir *kitū* latvių nesibaigiančią kovą. Tačiau tai, kas yra *savas*, o kas – *kitas*, priklauso nuo žiūros taško. Sodumo romane pateiktas latvių tautos savivaizdis yra vienas įdomiausių literatūroje, gal dėl to, kad pats autorius buvo tos bendruomenės narys ir stebėjo ją iš vidaus, o gal dėl to, kad jis turėjo specifinį, latviams neįprastą humoro jausmą.

Panaudojant autoironiją arba žvelgiant į Latviją ir latvius iš distancijos, lengviausia pamatyti savo atspindį *savyjū/kitū* veidrodyje ir susitikti su savimi.

Puikus pavyzdys yra šiuolaikinio emigranto Vilio Lacyčio 2011 m. išleistos knygos *Pabudinti Lačplēši (Pamodināt Lāčplēši)* fragmentas:

Dabar matau Latvijā iš šālies, o anksčiau gyvenau statinēje [...]. Kol kas tai mano asmeninis pasiekimas, bet kai nustosiu klajoti ir grīšiu į Aizkrauklę – o tai turbūt nutiks po daugelio metų – Latvijai iš to bus naudos. Nes aš jau dabar matau, ko tu nematai. Šiais laikais nē viena šālis neegzistuoja vakuuminēje pakuotēje kaip rūkyta žuvis, reikia suprasti išorinį pasaulį.¹⁸

Kad pavaizduotų uždarą, apribotą Latvijos erdvę, Lacytis romane, rašytame iš ekonominio emigranto Didžiojoje Britanijoje perspektyvos, panaudojo įdomią stilistinę figūrą – statinės metaforą. Ji padėjo atkreipti dėmesį į tai, kaip pavojinga gyventi hermetiškai užsidarius savyje, „vakuume“. Ir Sodumui, ir Lacyčiui pavyko peržengti latviškojo sapno ribas ir išlipti iš statinės, pakeisti perspektyvą ir nutraukti šimtmečiais trukusią tradiciją.

Ši „išlipimo iš statinės“ procesą humoro ir ironijos pilnais žodžiais bei piešiniais pavaizdavo Agnesė Bulė 2002 m. išleistoje knygoje *Latvių sapnas (Latviešu sapnis)*, kurioje susipina visi iki šiol latvių sapnuoti sapnai. Autorė savo knygą, kurios žanrą sunku apibrėžti, nes ją sudaro skirtingo pobūdžio tekstai, taip pat ir vizualiniai, apibūdino taip:

Latvių sapnas yra menininko minčių klaidžiojimas latvių mitų, istorijų, poetikos pasaulyje. Per *Latvių sapno* prizmę buvo revizuotos kilmės, raidos, esmės ir kasdienio latvių tautos gyvenimo temos.¹⁹

Tokiame nerealiame, tačiau tuo pat metu latviams labai artimame ir saugiame mitų ir folkloro pasaulyje su atpažįstama jo scenografija ne tik atsiveria neribotos vaizduotės galimybės, bet ir susikuria latvių savimonės tapsmui ir stiprinimui palankios sąlygos. Be to, aprašydama latvių istoriją bei jų tapatumą per sapno poetiką, Bulė balansuoja tarp realaus ir pasakų pasaulio. Šios dvi erdvės iš dalies sutampa, laisvai skverbiasi viena į kitą, nėra suvaržytos laiko, o įvykius ir istorinius asmenis autorė ap rengia oniriniais kostiumais, kurie trukdo

18 Vilis Lācītis, *Pamodināt Lāčplēši*, Rīga: Mansards, 2011, p. 77.

19 Agnese Bule, *Latviešu sapnis*, Rīga: Neputns, 2002, p. 3. Toliau cituojant iš šio leidinio skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

atpažinti tam tikrą pavidalą ir jį suvokti teisingame kontekste. Tokiu daugiaprasmiu, painiu būdu pavyko ne tik aprašyti komplikuoatą Latvijos istoriją, tačiau ir ją revizuoti bei interpretuoti iš unikalios perspektyvos. Ne moksliniais šaltiniais paremta istorinė analizė, o būtent šis „minčių klaidžiojimas“ padeda atpažinti ir tyrinėti specifines teritorijas, kurios aktyviausiai dalyvauja tapatybės ir tautos kūrimo procesuose. Bulė jų pristatymui sapną pasirinko neatsitiktinai, nes:

Pats savaime sapnas yra nedaloma visuma, bet vos tik susidūręs su sąmone ir kasdiene realybe, jis subyra į fragmentus ir šipulius. Taigi dažnai sapnas į sąmonę patenka tik fragmentiškai. Žmogaus supratimas sapno atskalas klasifikuoja ir mėgina kiekvienai iš jų rasti vietą kasdienybės logikos kontekste. Tokiu būdu iš pavienių sapno nuotrupų, kurios klasifikuojamos ir išdėstomos į atpažįstamas struktūras ir konceptus, tokius kaip mitas, istorija, latvis, tapatumas, ateitis, formuojasi „Latvių sapnas“:

Latvių sapnas nesirenka
tiesiausio kelio.
Sapnas prasideda nuo mito,
eina per istoriją,
užtrunka dabartyje
ir baigiasi ateityje. (p. 5)

Bulės kūrinys, kaip ir visi kiti latviškieji sapnai apie tautą, jos istoriją, dabartį, ateitį, apie tautinę savimonę bei giliai paslėptą tautos atmintį, yra simbolių, ženklų ir metaforų prisodrinta diskusija, vykstanti nerealioje, izoliuotoje erdvėje. Galima daryti prielaidą, kad mintys apie tautos laisvę ir nepriklausomybę išnyra iš chaoso, yra visko pradžia ir pabaiga. Jos gimsta ir miršta sapne, kurį galima suprasti kaip veidrodį, atspindintį latvių sąsamonės turinį ir jų tikrąjį veidą. Bulės nupiešti latviai, kaip ir Zalytės Lačplėsis, neturi veidų ir jokių išskirtinių bruožų. Savojo pasaulio pradžioje iš gamtos gimę žmonės yra laimingi – gyvena medžiuose, augina ir valgo grybus, bet vieną dieną atskridusios lakštingalos užsisėda latviams ant galvų ir pradeda garsiai čiulbėti. Bulė *Latvių sapne* sukūrė daugiasluoksnę erdvę, leidžiančią įdėmiai pažvelgti į latvius ir jų susitikimą su *kitais*, kurie slepiasi po itin viliojančiomis kaukėmis ir iš pradžių sunku juos atpažinti. Vienas jų yra paukštis, kurio čiulbėjime užkoduota latvių tautos istorija nuo pasaulio sutvėrimo iki Latvijos įstojimo į Europos Sąjungą. Lakštingala

Bulės knygoje nėra nekalta įsimylėjėlių draugė, o agresorius, uzurpatorius, kurio saldi giesmė maskuoja jos pasibjaurėtiną pusę ir kėslus. Latvių ir paukščių susitikimas ir susivienijimas aprašytas knygos fragmente pavadinimu „Latvis ir nupenėta lakštingala“:

Anais laikais paukščiai buvo įpratę tupėti medžiuose, ypač paukščiai keliauninkai, kurie neturėjo informacijos apie Latvijos gamtos ypatumus. Atskridę į keistą žemę, paukščiai, kaip paprastai, bandė nutūpti ant medžių šakų, bet, žiū, ten jau latviai įsitaisę, ir laisvų vietų nebėra! Negana to, latviai nesirengė apleisti savo pozicijų, paukščiams tai iš karto buvo akivaizdu. Taigi jiems neliko nieko kito, kaip tūpti ant latvių, o tai iš tiesų daug nesiskyrė nuo tupėjimo medyje, nes jau tuomet jie buvo su medžiu tarytum suaugę. Tik tupėti ant latvių buvo daug šilčiau ir minkščiau. Šios palankios aplinkybės sulaukė paukščius nuo išskridimo. Ilgus metus jie tupėjo ant latvių ir dainavo jiems padėkos dainas. Kalbama, kad per tą laiką latviai prisiklausė tiek paukščių giesmių, jog patys tapo dainininkų tauta. Tačiau šis reiškinys turėjo ir šešėlinių pusių. Paukščiai prisilėsė latvių grybų ir nutuko. Dainos skambėdavo gerokai rečiau, nebeliko laiko dainuoti, nes visą laiką reikėjo maitintis. O iš latvių vis išsiverždavo po kokią graudžią dainą. Iš tiesų, jų džiaugsmas nebeturėjo jokio pagrindo. Laikui bėgant paukščiai ir latviai tapo visai nebeišskiriami, bet paukščiai išdidėjo ir išgražėjo, o latviai susitraukė. Neilgai trukus latviai buvo sulyginti su žeme, ir artimiausiose apylinkėse matėsi tik paukščiai. (p. 24)

Savųjų skriauda nusipenėjusi lakštingalos karikatūra yra kolonijinio naratyvo atspindys ir neabejotinai įkūnija hegemoną – *kitą*, kuri autorė pavaizdavo pasisavinantį erdvę. Apie erdvės užėmimą Francas Fanonas knygoje *Šios žiemiės prakeiktieji* (1961) yra rašęs, kad „kolonizuotųjų ir kolonizatorių užimti plotai nėra dvi erdvės, papildančios viena kitą“, o „sferos [kurios] viena kitai priešta-
rauja: susilieėjimas neįmanomas, nes vienos yra per daug“²⁰.

Kūriniuose, skirtuose pirmiesiems latvių genčių ir vokiečių kontaktams, skirstymas į dvi sferas vyksta nuolat, be to, vyrauja pojūtis, kad „vienos yra per daug“. Būtent taip reikėtų skaityti *Nupenėtą lakštingalą*, kuri iš esmės yra polemika su Henriko Latvio kronika (XIII a.), kurioje vokiečių įsibrovimas į latvių apgyventą Baltijos jūros kraštą apskritai gali būti suprastas kaip naudinga

20 Frantz Fanon, *Wyklęty lud ziemi*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985, p. 22.

ir būtina taikos misija. Kronikininko manymu, dviejų diametraliai skirtingų aplinkų sandūra natūraliai yra palanki latviams – barbarams, nes atneša jiems neįprastą dovaną – krikščionių kultūrą²¹. Šis vadinamasis *Henriko mitas*²² gyvavo iki Apšvietos epochos, kai Herderis ir Merkelis sukūrė naują mitą, vėliau pavadintą *Herderio*, kuris skelbė, kad vokiečiai neatnešė Europai apšvietos, bet kaip „fanatiška svetimųjų orda“²³ privertė latvius paklusti jėga ir klasta. Bulė yra šio XVIII a. mito tęsėja, ir jos knygoje vokiečiai vėl yra ta grupė, kurios yra per daug, bet jos interpretacija papildyta naujais, vėlesniais dešimtmečiais sukurtais ženklais ir simboliais, be to, pritaikyta prie kitos, šiandieninės, realybės. Autorė realizuoja savo tikslą įveiksminti mitą per sapną, kuriuo remiasi bendra tautos istorija ir jos tapatumas.

Pažymėtina, kad lakštingalos čiulbėjimui tenka svarbus vaidmuo užkariaujant latvius. Visų *Herderio mito* pagrindu sukurtų grožinės literatūros kūrinių ašis yra pavasario pagonių šventė, kuri simboliškai dalija latvių istoriją į dvi dalis: prieš ir po vokiečių įsiveržimo į Baltijos jūros kraštą²⁴. Ši skaudžių pasekmių galintį turėti įvykį dažnai lydi džiugus lakštingalos (arba paukščių apskritai) balsas²⁵, bet tik Bulė padeda suvokti, koks jis grėsmingas ir apgaulingas. Natūralioje aplinkoje lakštingalos savo čiulbėjimu informuoja, kad teritorija užimta ir nutyla tik tada, kad ateina laikas lesinti jaunikius. Ir *Latvių sapne* paukščių giesmės baigiasi iškart įgyvendinus misiją. Naktinis lakštingalos čiulbėjimas paremia jau knygos pradžioje Bulės paminėtą tezę, kad naktį latvis nebeprisimena esantis latvis, reiškia, prieiga prie jo pašamoneš yra laisva, ir svetimos tapatybės fragmentai gali apgaulės būdu į ją įsiskverbti.

Nupenėta lakštingala yra ne tik plastiška ir spalvinga latvių žemės užgrobi-mo ir susitikimo su *kitu* iliustracija, bet ir sudėtingos latvių transformacijos į *kitą* aprašymas. Su vokiečiais suaugę latviai ne savo noru pradeda gyventi svetimą gyvenimą, kuris užfiksuotas kitoje Bulės dainelėje:

21 *Indriķa hronika*, Ā[brama] Feldhūna tulkojums, Ē[valda] Mugarēviča priekšvārds un komentāri, Rīga: Zinātne, 1993, p. 331 ir kitur.

22 Liina Lukas, „The Baltic-German Settlement Myths and Their Literary Developments“, in: *We have something in common: The Baltic Memory*, ed. Anneli Mihkelev, Tallinn, 2007, p. 76.

23 *Ibid.*, p. 76–79.

24 Pz., Garlieb Merkel, *Wannem Ymanta* (1802), Andrejs Pumpurs, *Lāčplēsis* (1888), *Mūsu senči* (1905).

25 Pz., Garlieb Merkel, *Wannem Ymanta*.

Kaip latviai į statines pateko

Kartą buvo taip
 Ir nė per plauką ne kitaip.
 Latviai medžiuose gyveno
 Ir be perstojo dainavo.
 Kiauras dienas, kiauras naktis
 Dainų dainelės skambėdavo.
 Tada iš nežinomų tolių
 Per visus latvių laukus
 Suvažiavo svetimi žmonės.
 Svetimi žmonės, protingi žmonės,
 Išmintingą davė patarimėlį.
 Kartojo jie be perstojo
 Savo didžią gudrybėlę:
 „Dainas juk reikia rinkti,
 Stovėti arčiau statinės!“
 Latviai net neatmena,
 Kaip jie pateko statinėn.
 Ram tai rydi rallala,
 Vienu gražiu patraukimu. (p. 28)

Abiejuose tekstuose autorei pavyko įtaigiai pavaizduoti kolonizuotoms tautoms būdingą hibridinio tapatumo gimimą. Tą akimirką, kai suvilioti švelnaus balso ir patarimų jie įkrito į statines, prasidėjo ilgas jų istorijos tarpsnis, sukeliantis apgaulingą situacijos akceptacijos įspūdį²⁶. Kolonizuoti ir priversti nuolat bendrauti su svetima kultūra latviai apsimetė greitai su ja suaugę ir susilieję į vientisą organizmą. *Latvių sapnas* atskleidžia, kad latviai ir nupenėtos lakštingalos tapo „neperskiriami“, hibridizavosi, bet, nors ir užgožti, latviai nenustojo egzistavę. Jie nebuvo vokiečių „išrauti su šaknimis“, tik „nuo šaknų atitolinti“. Tokia egzistencijos forma vis dar teikė vilties grįžti į laikus prieš vokiečių įsiveržimą, bet ji nuolat atitoldavo dėl to, kad latviai patekdavo vis į naujas statines.

26 Plg. Dariusz Skórczewski, „*Sen srebrny Salomei, czyli parada hybryd*“, *Pamiętnik Literacki*, 2011, t. 102, sąs. 1, p. 47–75.

Ankstyvajame gyvenimo statinėje etape latviai galėjo iš jos vidaus dairytis po aplinkes, nes neturėjo dangčio, bet kiek vėliau „gavo dangtį iš dangaus. Latviai žinojo, kad dangaus dovanas būtinai reikia priimti ir todėl daug nemurmėjo“ (p. 30), bet iš dangaus mestas dangtis galutinai prispaudė juos prie žemės ir ilgiems metams apribojo bet kokius judesius. Latviai pradėjo gyventi kiekvienas savo statinėje, nustojo tarpusavyje kalbėtis, bendrauti, suprasti vienas kitą. Jie tapo *kitais* tarp *kitų*, jų istorija ėmė slinkti jiems nedalyvaujant, jie atsiliko, užmigo, pamiršo savo sapną apie laisvę. Pagaliau XXI a. pradžioje latviai sėdi pačiame rusų matrioškos centre, nes statinių kiekvienais metais, sulig kiekvienu įvykiu, daugėja. Latvių pasaulis susitraukė, o tiksliau – prisitaikė prie statinės parametrų. Kaip ironiškai pastebėjo Bulė, statinės tapo „latvių tautiniais drabužiais“ (p. 29), tačiau po kiek laiko susidėvėjo, prarado stilių bei tvirtumą ir tapo panašios į sijonus, kuriais latviai iki šiol apsirengia, nes juos patogiau dėvėti (p. 29). Kur kas sudėtingiau ištraukti tautiniame sijone įstrigusį latvi, nes „sėdėjimas statinėje reikalavo specifinių gebėjimų ir nulėmė jo nugaros nepaprastą lankstumą, ištęstumą ir prisitaikymą prie įvairiausių zigzagų“²⁷. Jau Merkelis XVIII a. pabaigoje teigė, kad latviai turėjo labai unikalų talentą prisitaikyti prie bet kokios aplinkos ir aplinkybių. Ilgalaikis latvių kaip didesnės visuomenės dalies uždarymas vis naujose statinėse turėjo ir labai neigiamų pasekmių, pirmiausia dėl jų hibridinės prigimties, kuri, nors ir padėjo jiems išgyventi, drauge sukeldavo problemų išsaugant laisvę ir nepriklausomybę bei atsiveriant pasauliui. Bulės nuomone, dienos metu latviai pernelyg gerai atsimens, kad yra latviai, jų tautinis sąmoningumas padidėja, todėl jis skverbiasi į pašamonę naktį, kai latviai visiškai nebeprisimens ir nebesuvokia savo latviškumo (p. 75), tuo pačiu metu yra ir *savieji*, ir *svetimieji*. Bulė pastebėjo, kad ne visiems pašamonės perteikiami vaizdiniai yra suprantami, nes trūksta komunikacijos tarp sąmonės ir pašamonės. Galima daryti prielaidą, kad piešiniai *Latvių sapne* padeda rasti kelią į adresato pašamonę, o tekstai padeda prasiskverbti į sąmonę. Toku būdu likviduojamas komunikacijos trūkumas ir latviai gali vizualizuoti ištisis šimtmečius sublimuotus savo norus, ypač susijusius su laisve ir nepriklausomybe.

Taigi „latviškasis sapnas“ yra komplikauta schema, kurios įvairiuose vidinės struktūros lygmenyse vyksta susitikimai. Svarbiausias iš jų – latvių susitikimas su *kitu*. *Kitu* gali būti ir ankstesni šiuolaikinės Latvijos kolonizatoriai, ypač spal-

27 Andrejs Krauliņš, „Kas ir latvietis? Gadsimta atradums. Andreja Krauliņa saruna ar Agnesi Buli“, *Literatūra un Māksla Latvijā*, 1999 11 17, p. 10.

vingai literatūroje pavaizduoti vokiečiai, ir patys latviai, kurie priprato dėvėti kaukes – šį ypatingą polinkį kaip vieną būdingiausių snaudžiančių latvių savybių aprašė visi anksčiau minėti autoriai. Latviškasis sapnas yra vienas įdomiausių ir labiausiai įkvepiančių siužetų latvių literatūroje ir kultūroje, nes jis koduoja visą sąmonėje ir pasąmonėje susiklosčiusią tautos istoriją, tačiau norint ją suvokti reikia prabusti ir praplėsti savo statinės ribas arba pažvelgti į ją iš šalies.

Gauta 2017 10 03

Priimta 2017 11 16

“The Latvian Dream” as a Meeting Space with the *Other*

Summary

In Latvian literature, there is a dream (or vision or some other subconscious process) about Latvianness and Latvian national identity, which has repeatedly appeared for more than a few decades. The hero of this dream meets the *Other* and this confrontation allows him to recognize and understand himself, something that is difficult to achieve in a state of consciousness. The *Other* is not always a Black Knight in armour reflecting upon the life of an ordinary peasant; he can also be another Latvian, usually an (im)migrant – someone who sees the nation from a very different perspective.

This article focuses on several literary works depicting this kind of extraordinary meeting while asleep or unconscious (the space of a dream, a projection, a fairy-tale or a fantasy journey) with a variously understood *Other*, including *Wannem Ymanta* (1802) by Garlieb Merkel, the epic *Lāčplēšis* (*The Bear-Slayer*, 1888) by Andrejs Pumpurs, *Lāčplēšis trimdā* (*Lāčplēšis in exile*, 1958/1986/1990) by Dzintars Sodums and *Latviešu sapnis* (*Latvian dream*, 2002) by Agnese Bule. All of these books were very important at key turning-points or difficult moments in Latvia's history – the process of national awakening and identity-building always involved depicting the other face of the *Other*.

Keywords: Latvian Literature, dream, the Other, national awakening, national identity.
